

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

MAĎARSKO

Richard Pražák

Maďarsko

RICHARD PRAŽÁK

Kniha vychází za podpory firmy Anopress IT, a. s., která knížky Ediční řady Stručná historie států nabízí v elektronické podobě v rámci vědomostních databází.

© Prof. PhDr. Richard Pražák, 2005

© Libri, 2005

ISBN 80-7277-269-4

Obsah

Uhry a Maďarsko	7
Od Álmoše k Arpádovcům	9
Původ Maďarů a obsazení vlasti	9
Christianissimus rex Stephanus	10
Mezi Říší, Římem a Byzancí	13
Neklidná léta	16
Kultura raného středověku	19
Za vlády cizích dynastií	22
Anjouovci	22
Od Zikmunda Lucemburského po Ladislava	
Pohrobka	24
Matyáš Korvín	26
Cestou k Moháči	28
Středověká kultura a rozvoj humanismu (od poloviny 13. století do roku 1526)	30
Mezi rakouským orlem a tureckým půlměsícem	36
Rozpad Uher na tři části	36
Uherští stavové mezi Habsburky a Turky	38
Zapadající půlměsíc	41
Za vlast a svobodu	43
Kultura za reformace, renesance a baroka	46
Od szatmárského míru do smrti Josefa II.	48
Za císaře Karla VI.	48
Za vlády osvícenského absolutismu	50
Kultura v 18. století	55
Ve stínu Svaté aliance	58
Po Velké francouzské revoluci	58
Za vlády kabinetního absolutismu	61
Maďarské reformní hnutí	63
Národní obrození a kulturní vývoj od konce 18. století do roku 1848	66
Od revoluce k vyrovnání	69
Maďarská revoluce 1848–49	69
Na prahu rakousko-uherského vyrovnání	73
Zrod a stabilizace dualismu	77

Krize dualismu	82
Za 1. světové války	86
Kulturní vývoj, věda a školství	89
Od Trianonu do konce 2. světové války	91
Ve víru revolucí a za tzv. Bethlenovy éry	91
Cestou ke 2. světové válce	93
Po boku Osy	96
Kultura, věda a školství	99
Na cestě k současnosti	101
Ve východním bloku do roku 1956	101
Na cestě reforem k obnově demokracie a svobody	103
Směr Evropská unie	106
Kultura, školství a věda po 2. světové válce	111
Česko-maďarské vztahy	114
Encyklopedické heslo	120
Doporučená literatura	127
Přehled hlav státu	128
Maďarská velkoknížata	128
Uherští králové	128
Hlavy maďarského státu	130
Ministerští předsedové Uher	130
Ministerští předsedové Maďarska	131
Rady a doporučení pro české turisty	133
Zastupitelské úřady	135
Důležitá telefonní čísla	136
Adresy a telefony organizací Svazu Maďarů v Čechách a na Moravě	137
Zajímavé webové stránky	138
Jazyková první pomoc	139
Seznam zkratk	140

Uhry a Maďarsko

Mezinárodní označení Maďarů – Ungar, Hungarian, Hongrois atd. – pochází z bulharsko-tureckého slova *onogur*. Onogurské kmeny, mezi nimi i Maďaři, se objevují kolem roku 463 v Černomoří v blízkosti Azovského jezera v oblasti tzv. Meotisu. K tomu místu se váže pověst o zázračném jelenovi, který zavedl předky Hunů a Maďarů Hunora a Magora, zrozené z člověka Menróta a laně Enech, do oblasti Meotisu. Odtud se pak vypravili do země Belár (jde o ekvivalent pro slovo Bulhar), uloupili tam dcery alanského knížete Duly a zplodili s nimi potomstvo, z něhož pocházejí Hunové i Maďaři. Ještě starší je pověst o původu knížete Maďarů Álmoše. Podle této pověsti byl Álmos synem Emese, podle jedné verze obtěžkané ve snu orlem, podle jiné božstvem v podobě jestřába.

Na základě těchto pověstí se v raně středověkém evropském dějepisectví již v 9. století objevuje teorie o hunsko-maďarském příbuzenství. Latinské označení Uhrů (Maďarů) Ungari, Hungari bylo v Evropě 12. století již běžným označením obyvatel uherského státu. Uhry (Ungaria, Hungaria) vznikly jako raně středověký stát na křesťanských základech v době vlády krále Štěpána I. (vládl od 997 a jako král 1001–38) a svatoštěpánská myšlenka byla základní ideou nejen středověkých, ale i novověkých Uher až do první poloviny 19. století. Šlo o nadnárodní koncepci uherského státu (podle starší terminologie zemí Svatoštěpánské koruny), jehož vládnoucí vrstva se utvářela z představitelů nejrůznějších etnik (Maďarů, Němců, Slovanů), a proto také feudální národ uherský (*natio hungarica*) neměl národnostní, nýbrž stavovský základ. K uherskému státu náležely jak Horní Uhry (Slovensko a Podkarpatská Rus), tak i Dolní Uhry (maďarská oblast historických Uher), ale také Chorvatsko a další oblasti.

Nová koncepce uherského politického národa v pojetí maďarského reformního hnutí ve 40. letech 19. století ztotožnila uherství s maďarstvím a zdůrazňovala společná občanská práva obyvatelů Uher na úkor jejich práv národnostních a jazykových. Z této koncepce vyvozovali Maďaři svůj nárok na

dominantní postavení v Uhrách. To narazilo na rozhodný odpor nemadžarských národů Uher. Rozpor v té věci vedl k vyostření národnostní otázky v Uhrách za maďarské revoluce let 1848–49 i v období dualismu po roce 1867 a v konečné fázi pak i k rozpadu rakousko-uherské monarchie v roce 1918. Tehdy vzniká z maďarského jádra Uher nový stát Maďarsko, zatímco Slováci a Rusíni se připojují k Československu, sedmihradští Rumuni k Rumunsku a Srbové a Chorvati ke Království SHS, pozdější Jugoslávii. Historické Uhry (Uhersko), zahrnující kromě čistě maďarských oblastí dnešní Slovensko, Podkarpatskou Rus, Vojvodinu a v širším měřítku také Chorvatsko a Sedmihradsko, se stávají minulostí. Uhry jsou tak synonymem pro méně časté Uhersko.

Jméno Maďar pochází z kmenového názvu Maďarů Megyer. Slova Maďar a maďarský vyjadřují etnické pojmy, kdežto Uher a uherský označují obyvatele historických Uher bez národnostního rozlišení. Také Uhry a Maďarsko si nelze plést. Jsou to dva na sebe navazující státy, které vznikly v různém historickém údobí a na různých základech. Uhry byly vždy mnohonárodnostním státem, Maďarsko je v podstatě národním státem maďarským s minimálním počtem členů nemadžarských národností (z 10,3 milionu obyvatel dnešního Maďarska se hlásí k maďarské národnosti 96,61 %). Maďarsko je ovšem hlavním nástupnickým státem Uher, a dějiny Maďarska jsou proto často chápány jako dějiny historických Uher včetně jejich pokračování v dějinách Maďarska jako samostatného státu vzniklého po rozpadu Rakouska-Uherska. V tomto případě je ovšem důraz kladen na dějiny Maďarů jako dominantního národa jak v rámci Uher, tak i poté vlastního Maďarska.

Od Álmose k Arpádovcům

Původ Maďarů a obsazení vlasti

Kolébkou Maďarů je soutok řek Kámy a Bělaji v povodí Volhy na prahu Uralu. Maďaři náleželi v rámci uralo-altajské jazykové větve k rodině národů ugrofinských, kam patří i Finové, Estonci, Komi-Zyrjané, Udmurti a další. Nejbližšími příbuznými Maďarů jsou malé uralské národy Vogulové a Ostjaci. Zatímco část Maďarů zůstala ve svých původních sídlech a později splynula s říší volžských Bulharů, většina se vydala na pochod směrem na jih a později na západ. Maďarský kmenový svaz ugrofinského původu se na své pouti z uralské pravlasti do karpatské kotliny stal v 5. – 9. století postupně součástí různých říší nomádů většinou turko-chazarského společenství. Po Meotisu (5. století) přicházejí v první polovině 8. století hlavní voje Maďarů do oblasti Levedie, jejíž jádro leželo na území východně od Donu. Právě v Levedii se prý narodil roku 819 kníže Álmos, kdežto narození jeho syna Arpáda se klade k roku 845. Levedie se zdá totožná se zemí Dentumoger, připomínanou v Anonymově kronice *Gesta Hungarorum* z počátku 13. století. Pojem Dentumoger bývá objasňován jako území Maďarů při řece Donu podle tureckého názvu této řeky Dentü, jenž pochází patrně od Pečeněhů. Zde se stali Maďaři součástí rozsáhlé Chazarské říše a před polovinou 9. století se posunuli dále na západ směrem k Dněpru do oblasti tzv. Etelközu (Meziříčí).

Příchod Maďarů do karpatské kotliny nebyl jednorázovým aktem. Na konci roku 894 či počátkem roku 895 bojovali Maďaři na straně byzantského císaře Lva VI. proti bulharskému caru Simeonovi. Ten si zase získal za spojence Pečeněhy, kteří vyhnali Maďary z Etelközu, a donutili je tak hledat nová sídla na západě. Ještě roku 895 prošly přední voje Maďarů Vereckým průsmykem a o rok později se usadily v Potisí. Na přelomu 9. a 10. století Maďaři střídavě podporovali Bavory a Moravany v jejich vzájemných střetnutích, avšak jejich hlavní síly, nomádští pastevci s rodinami a stády, tehdy stále ještě pobývaly v širokém pruhu lesů a stepí na jih od Volyně.

Situace se změnila teprve v roce 904. V tomto roce byl při jednání v Bavorsku zákeřně zavražděn „král Maďarů“ Kusal. Byl to zřejmě velkokníže (*kündü*) Kursán, který spolu s vojenským náčelníkem (*gyulou*) Arpádem vládl Maďarům. Poté prošly Vereckým průsmykem také hlavní maďarské oddíly; část z nich pak vyvrátila v letech 905–906 i Velkou Moravu. Maďaři obsadili celou dunajskou nížinu, kde v roce 907 umírá i jejich legendární vůdce Arpád, zakladatel arpádovské dynastie.

Příchod Maďarů do dunajské nížiny pokládal František Palacký za osudovou pohromu pro celý svět slovanský, podle jiných historiků však Maďaři utvořili hráz proti útokům Germánů na Slovy. Dnes nás žádné z těchto ryze nacionalistických vysvětlení neuspokojuje. Divocí a málo civilizovaní Maďaři byli ještě více než půl století hrozbou pro celou Evropu, podnikali loupeživé výpravy do Itálie, Německa i Francie. Až po drtivé porážce německým císařem Otou I. a českým knížetem Boleslavem I. v bitvě u Lechu roku 955 a krátce poté i od Byzance u Adrianopole roku 970 byli přinuceni se usadit a záhy se začlenili jako plnoprávní členové do rodiny evropských křesťanských národů.

Christianissimus rex Stephanus

Historickým předělem v dějinách Maďarů po jejich příchodu do dunajské nížiny bylo přijetí křesťanství. Christianizace Uher se datuje od poloviny 10. století. Tehdy s maďarským knížetem Gyulou-Prokujem (ovládal území pozdějšího Sedmihradska), který byl pokřtěn v Byzanci, přichází na území tzv. černých Maďarů na jihovýchodním pomezí dnešního Maďarska s Rumunskem a Srbskem „turecký“ misijní biskup, bazilián Hierotheos. Ten pokřtil i Gyulovu dceru Saroltu, pozdější manželku maďarského knížete Gejzy, jehož křest byl dílem misijního biskupa Bruna-Prunwalda ze Sankt Galen. Stalo se tak o Velikonocích roku 973.

Svůj úmysl dát se pokřtít sdělil kníže Gejza po svém nástupu na uherský trůn na podzim roku 972 německému císaři Otovi I., patrně krátce po narození nejstaršího syna Vajka. Ten pak přijal při křtu jméno Štěpán podle prvomučedníka Štěpá-

na. Na jeho počest vybudoval Gejza na svém sídle v Ostřihomí hradní kapli, v níž došlo zřejmě ke křtu Štěpána i Gejzy. Ve snaze zabránit vleklým bojům s bavorským vévodstvím, které tehdy ovládalo území dnešního Rakouska, a upevnit západní hranice, oženil Gejza roku 995 svého syna Štěpána s Gizelou, dcerou zemřelého vévody Jindřicha Bavorského. Byl to skutečně státnický tah, stejně tak jako christianizační mise sv. Vojtěcha a jeho druhů v Gejzově říši v závěru jeho vlády, která upevnila křesťanské základy uherského státu v duchu otonské renesance – k hlavním cílům císařů totiž patřila snaha o pevné přimknutí se českých zemí, Polska a Uher ke křesťanské střední Evropě.

Po Gejzově smrti a svém nástupu na knížecí stolec se střetl Štěpán v roce 997 se svým příbuzným Koppányem. Ten své aspirace opíral o tzv. leviratus, tedy nárok nejstaršího mužského příbuzného na ovdovělou manželku zemřelého knížete, a tím i na vládu po něm, uplatňovaný ještě v kmenové pospolitosti. Štěpán naopak vycházel ve svém nároku na trůn ze zásady prvorozenství (tzv. primogenitury) jako zákonný dědic a prvorozený syn knížete Gejzy. Šlo tedy v podstatě o souboj mezi starší pohanskou ideologií a křesťanstvím. S pomocí bavorských rytířů z doprovodu své ženy Gizely Štěpán odbojného Koppánye porazil a jeho území – vévodství Somogy – připojil ke své říši.

Své postavení Štěpán dále upevnil, když v roce 1001 přijal od papeže Silvestra II. královskou korunu. Z Říma mu ji přivezl pannonhalmský opat Anastasius, který přišel do Uher z břevnovského kláštera spolu s misí sv. Vojtěcha. Na přelomu 10. a 11. století vytvořil Štěpán v Uhrách křesťanskou církevní organizaci, která kromě řady biskupství a benediktinských opatství zahrnovala v roce 1001 i arcibiskupství ostřihomské, zasvěcené sv. Vojtěchovi (tj. sv. Adalbertovi, odtud i jméno Béla) a sv. Vítovi. Spolu s konstituováním křesťanské církevní organizace se Štěpán snažil překonat odstředivé síly uvnitř Uher. Již na počátku 11. století pak porazil ve východních oblastech Sedmihradska a Uher svého strýce z matčiny strany Gyulu-Prokuje i vládce území mezi řekami Maruší a Temešem Ajtonye-Achtuma. Po úspěšných bojích s polským panovníkem Boleslavem Chrabrým i s Pečeněhy odrazil Štěpán v roce 1030 také vpád německého císaře Konráda II. do Uher.

Přestože Štěpán musel značnou část svého života strávit ve vojenských taženích proti domácím i zahraničním protivníkům, byl to v podstatě panovník mírumilovný, který se snažil všestranně upevňovat svou říši. Zavedl župní systém s župními hrady jako středisky oblastní správy (obdoba hradského systému v přemyslovských Čechách), podporoval zahraniční kolonizaci i obchod a svůj stát budoval jako nadnárodní organizaci. Držel se zásady, že „království jediného jazyka a jediného mravu je slabé a křehké“, jak se uvádí v nejstarší uherské literární památce, latinské *Libellus sancti Stepahani regis de institutione morum ad Emericum ducem* (Knížka mravních naučení svatého krále Štěpána kralevici Imrichovi) z let 1013–15.

Štěpán se také zasloužil o rozvoj raně středověkého uherského zákonodárství. První kniha Štěpánových zákonů vznikla na počátku jeho vlády, asi krátce po roce 1000, a zabezpečuje zejména královu ochranu církve a svobodné disponování soukromým majetkem. Druhá kniha Štěpánových zákonů, průběžně zpracovávaná po celou dobu jeho vlády a dokončená až ve 30. letech 11. století, přesněji vymezuje jednotlivá ustanovení trestního i civilního práva, především královu pravomoc ve všech oblastech státní správy. Štěpánovy zákony prozrazují znalost západoevropského zákonodárství, zejména Bavorského zákoníku (*Lex Bajuvarium*).

Po tragické smrti jeho jediného syna, následníka trůnu Imricha (zemřel v roce 1030 po zranění na lovu kanců), učinil Štěpán svým nástupcem synovce Petra Orseola, syna benátského dóžete. Král Štěpán zemřel 15. srpna 1038 nedaleko Ostřihomi, byl převezen do svého druhého sídla Stoličního Bělehradu (Székesfehérvár), kde žil od roku 1018, a tam byl i pohřben. Z iniciativy uherského krále sv. Ladislava byl Štěpán v tamní bazilice později slavnostně svatořečen společně s dalšími uherskými světci 11. století. U příležitosti Štěpánovy kanonizace poslal papež Řehoř VII. uherskému králi sv. Ladislavovi kanonizační list, v němž o svém vztahu k Štěpánovi napsal: „Já jsem náměstek apoštolů, on však je pravý apoštol.“ Tato slova se stala základem tradice o sv. Štěpánovi jako o apoštolském králi Uher, pod jehož apoštolátem proběhla nejen christianizace Uher, ale i ustavení raně středověkého křesťansky orientovaného státu. Svátek sv. Štěpána – 20. srp-

na – se stal jedním z nej památnějších dnů maďarských dějin, trvale připomínajícím krále Štěpána jako skutečného zakladatele uherského státu.

Mezi Říší, Římem a Byzancí

Po Štěpánově smrti se uherská politika rozvíjela po dlouhá desetiletí pod vlivem střetu zájmů Německé říše, papežství a Byzance. Jestliže za uherských králů Petra Orseola, Ondřeje I. a jeho syna Šalamouna převládala německá orientace, za Gejzy I. a Ladislava I. sílil vliv Byzance a Říma. Nástupce Štěpánův král-cizinec Petr Orseolo přišel o trůn v roce 1046 jako oběť tzv. pohanského povstání, ovlivněného kacířským hnutím (bogomilismem). Tehdy zahynul i csanádský biskup Gellért, jeden z protagonistů první křesťanské éry v Uhrách. Vládu nad Uhrami pak získal Ondřej I. (1046–60), který měl za manželku Anastasii, dceru kyjevského velkoknížete Jaroslava Moudrého. Pod jejím vlivem podporoval v Uhrách řecko-ortodoxní náboženství. Do benediktinsko-baziliánského kláštera na Visehradě přijal i slovanské mnichy ze Sázavy v čele se synovcem sv. Prokopa opatem Vítem po jejich vyhnání českým knížetem Spytihněvem. Po smrti Ondřeje a krátkodobé vládě jeho mladšího bratra Bély propukl známý spor o uherský trůn mezi Ondřejovým synem Šalamounem a Bélovými syny Gejzou a Ladislavem. Tento spor bývá interpretován jako střetnutí dvou principů, z nichž jeden představuje *legimititas* (= zákonné právo na základě primogenitury, o něž se opíral Šalamoun) a druhý *idoneitas* (= vhodnost, na kterou spoléhali Gejza a Ladislav). V roce 1063 římskoněmecký císař Jindřich IV. dosadil na uherský trůn desetiletého snoubence své dcery Judity Šalamouna (1063–74). Gejza a Ladislav s pomocí švagra (manžela své sestry Eufemie), znojenského knížete Oty, však v bitvě u Mogyoródu 14. března 1074 krále Šalamouna porazili. Jeho nástupcem se stal nejprve Gejza I. (1074–77) a později Ladislav I. (1077–95). Papež Řehoř VII. podmínil uznání Gejzovy vlády jeho prohlášením o Uhrách jako o papežském lénu, což Gejza odmítl, a tak získal královskou korunu od byzantského císaře Michaela Dukase.

Gejzův nástupce, jeho mladší bratr Ladislav, se pokusil